

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești**

Abstract: The article uncovers the debate about unilinear vs. multilinear explanations of social development as it featured in the context of Romanian communist culture. Placing at the center the figures of the sociologists Henri H. Stahl and Miron Constantinescu and their vindication of the model of the Asiatic mode of production as an alternative to that of feudalism and as offering a more appropriate conceptualization of the Romanian early Middle Ages, it also delves into the problem of the paternity of the respective idea, placed at the forefront of unorthodox interpretations in the historiography of the early 1970's, in order to be marginalized soon thereafter. It is shown that, formulated by reference to the Marxist theoretical frame of reference available for the researchers at the time, the alternative „feudal” vs. „tributary” modes of production nevertheless drew insights from the tradition of pre-communist historical sociology, highly concerned with the broader question of the plurality of modernization trajectories within the horizon of global social change. It is further disclosed the fact that, although in the main the entire debate was a product of the period of relative liberalization that the communist regime experienced over the period 1965-1971, its prerequisites were created over the previous, Stalinist age. It moreover exhibited survivals during the period of nationalist communist which followed. In the end, it is shown that neither of the three successive stages of communist culture was able to rediscover and re-conceptualize one particular compartment of the pre-communist debate about the deviation of Romanian modernization process from the western model: the one focused on the prevailing patterns of social stratification, centered upon a non-feudal and non-capitalist ruling elite extolling the characteristics of a bureaucratic oligarchy.

Keywords: Marxist historical sociology; Asiatic mode of production; unilinear vs. multilinear social development; communism and nationalism; oligarchy vs. bourgeoisie.

* Conf. univ. dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București, România; victor.rizescu@fspub.unibuc.ro.

** O versiune a acestui text a fost prezentată în cadrul conferinței, „Național-comunismul românesc. Origini, mutații, intersecții”, organizată de asociația „Orbis Tertius”, Muzeul Municipiului București și Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, în data de 10 decembrie 2025.

Într-un capitol consacrat „modului de producție asiatic sau tributual” al cărții sale de popularizare *Civilizația asiro-babiloniană*, apărută în 1981, orientalistul Constantin Daniel precede descrierea societăților antice mesopotamiene în lumina noțiunii invocate printr-o retrospectivă de șapte pagini a carierei sale anterioare în bibliografia de specialitate românească¹. Sunt citate aici *Dicționarul de economie politică* din 1974, *Mica enciclopedie de politologie* din 1977 și *Dicționarul de filozofie* din 1978², împreună cu versiunea românească a lucrării de referință marxiste tratată pretutindeni ca reper fundamental al subiectului: *Forme premergătoare producției capitaliste* din 1956³ (parte componentă a *Bazelor criticii economiei politice*, tradusă în 1972-1974⁴, aceasta – elaborată în 1857-1858, cu o primă ediție la Moscova în 1939-1941 și o a doua în Berlinul de Est, în 1952 – reprezentând al patrulea și ultimul dintre marile texte ale lui Marx rămase în manuscris – după *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului* din 1843, *Manuscrisele economico-filozofice* din 1844 și *Ideologia germană* (scris împreună cu Engels) din 1845-1846 –, pentru a fi publicate în urma cercetărilor întreprinse de Institutul Marx-Engels de la Moscova din 1923 – prin folosirea unor fotocopii ale textelor preluate de Partidul Social-Democrat German după moartea lui Engels, din 1895 – și de Institutul Internațional de Istorie Socială de la Amsterdam cu ajutorul manuscriselor originale, din 1935)⁵.

„Feudal” vs. „tributal”. Relansarea dilemei „uniliniaritate” vs „multiliniaritate” în sociologia istorică din timpul comunismului

Daniel rezumă, totodată, intervențiile cu statut de pionierat din spațiul național: cele ale lui Ion Banu din țară – în „Revista de filozofie” din 1966⁶ și în cartea *Sensuri universale și diferențe specifice în filozofia Orientului antic* din

¹ Constantin Daniel, *Civilizația asiro-babiloniană*, București, Editura Sport-Turism, 1981, p. 71-77.

² *Dicționar de economie politică*, sub coordonarea lui Nicolae N. Constantinescu, București, Editura Politică, 1974, p. 475; *Mică enciclopedie de politologie*, sub coordonarea lui Ovidiu Trăsnea, Nicolae Kallós, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 195; *Dicționar de filozofie*, sub coordonarea lui Octavian Chetan, Radu Sommer, București, Editura Politică, 1978, p. 467. Vezi și Tom Bottomore et al. (eds.), *A Dictionary of Marxist Thought*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983, p. 32-36: „Asiatic Society”.

³ Karl Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956. O ediție de referință: Idem, *Pre-capitalist Economic Formations*, translated by Jack Cohen, edited by Eric J. Hobsbawm, New York, International Publishers, 1977 [1965].

⁴ Idem, *Bazele criticii economiei politice*, vol. 1-2, București, Editura Politică, 1972-1974. O ediție de referință: Karl Marx, *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*, translated and edited by Martin Nicolaus, London, Penguin Books, 1993.

⁵ Marcello Musto, *The Rediscovery of Karl Marx*, în „International Review of Social History”, vol. 52, nr. 3 (2007), p. 477-498.

⁶ Ion Banu, *Asupra formațiunii sociale „asiatice”* (I), în „Revista de filozofie”, vol. 13, nr. 2 (1966), p. 213-228; idem, *Asupra formațiunii sociale „asiatice”* (II), în „Revista de filozofie”, vol. 13, nr. 3 (1966), p. 319-335. Din același ciclu de articole face parte și Iosif Nathanson, Natalia Simion, *Despre existența așa-numitului „mod de producție asiatic”*, în „Revista de filozofie”, vol. 13, nr. 2 (1966), p. 228-238.

1967⁷ – și din străinătate – în revistele „La Pensée” și „Recherches internationales à la lumière du marxisme” din 1967⁸ –, urmate de articolele lui Miron Constantinescu, apărute în periodicele „Probleme economice” și „Memoria Oeconomica” din 1972 și 1973⁹, și de cartea *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* din 1980 a lui Henri H. Stahl¹⁰, din cuprinsul căreia este reținută opinia că „în Moldova și Țara Românească a dominat la început orânduirea tributală și nu cea feudală cum s-a putut afirma în mod eronat, orânduire tributală care a fost moștenită de la populațiile migratoare ce au stăpânit în spațiul carpato-dunărean peste un mileniu”. Stahl este rememorat ca „venerabilul maestru al sociologiei noastre”, evocându-se teza de licență susținută de autor sub coordonarea sa, în 1948, parcă pentru a se sugera nu doar că el era și fusese dintotdeauna adevăratul promotor al ideii în context românesc, dar și că întreaga construcție intelectuală discutată trebuia situată în continuitate cu demersurile sale anterioare¹¹.

Este de fapt ceea ce face Stahl însuși, în secțiunea „Contribuții mai vechi” din primul capitol al cărții citate, unde se spun următoarele: „În legătură cu aceste probleme de istorie socială, [...] îmi voi permite să reamintesc că eu însumi am strâns un material documentar și am elaborat o serie de teze sociologice, în jurul unei idei centrale, potrivit căreia înțelegerea istoriei noastre sociale atârână de prealabila cunoaștere a satelor devălmașe, considerate drept un fundal al istoriei, în

⁷ Ion Banu, *Sensuri universale și diferențe specifice în filozofia Orientului antic*, vol. 1, București, Editura Științifică, 1967, p. 15-36.

⁸ Idem, *La formation sociale „asiatique” dans la perspective de la philosophie orientale asiatique*, în „La Pensée”, nr. 132 (1967), p. 53-70; Idem, *La formation sociale „tributaire”*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme”, nr. 57-58 (1967), p. 251-253.

⁹ Miron Constantinescu, *Modul de producție tributale și orânduirea tributală*, în „Probleme economice”, vol. 25, nr. 11 (1972), p. 28-44; idem, *Despre formațiunea social-economică tributală*, în „Probleme economice”, vol. 26, nr. 4 (1973), p. 51-68; idem, *Despre formațiunea social-economică tributală*, în „Memoria Oeconomica”, nr. 28 (1973), p. 7-10. Vezi și idem, *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributale*, București, Universitatea din București, 1974.

¹⁰ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

¹¹ Constantin Daniel, *op. cit.*, p. 76-77. Pentru orizontul internațional al dezbaterii vezi: Karl Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven, Yale University Press, 1963 [1957], cap. 9: „The Rise and Fall of the Theory of the Asiatic Mode of Production”, p. 369-412; Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London, Verso, 1974, Appendix B: „The «Asiatic Mode of Production»”, p. 462-549; Lawrence Krader, *The Asiatic Mode of Production: Sources, Development and Critique in the Writings of Karl Marx*, Assen, Van Gorcum, 1975; Marian Sawyer, *Marxism and the Question of the Asiatic Mode of Production*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1977; Anne M. Bailey, Josep L. Llobera (eds.), *The Asiatic Mode of Production: Science and Politics*, London & Kegan Paul, 1981. Abordări influente ale problematicei în relație cu critica eurocentrismului: Samir Amin, *Eurocentrism: Modernity, Religion and Democracy. A Critique of Eurocentrism and Culturalism*, New York, Monthly Review Press, 2009, cap. 4/1: „The Tributary Mode of Production: The Universal Form of Advanced Pre-capitalist Societies”, p. 221-232, respectiv cap. 4/2: „European Feudalism: Peripheral Tributary Mode”, p. 233-238; Jack. Goody, *The Theft of History*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012 [2006], cap. 4: „Asiatic Despots and Societies, in Turkey or Elsewhere?”, p. 99-122.

sensul că aceste formațiuni social-economice constituie un mod de producție sui-generis, supus unor moduri de exploatare mergând în ordine succesivă de la o exploatare tributală la una feudală foarte târzie. [...] În cadrul acestei viziuni generale a problemei au fost afirmate o serie de teze, foarte asemănătoare cu cele cuprinse în studiile ulterioare ale lui Miron Constantinescu”, teze printre care sunt menționate „acordarea unei atenții speciale perioadei năvălirilor barbare” și „afirmarea caracterului de stat de substituire primelor noastre domnii autohtone, continuatoare ale sistemului tributual instituit de nomazii antemergători”¹².

Pentru a-și argumenta, cu discreție, primatul în domeniu, Stahl citează o serie de lucrări ale sale: două articole asupra satului Nerej din „Arhiva pentru știință și reformă socială” de la 1929-1930¹³, monografia cu același subiect din 1939¹⁴, *Sociologia satului devălmaș românesc* din 1946¹⁵, *Contribuțiile la studiul satelor devălmașe românești* din 1958-1965¹⁶ și *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste* din 1969¹⁷ (a cărei traducere în engleză realizată de Daniel Chirot, în colaborare, apărea la Cambridge tot în 1980¹⁸, deci în același timp cu *Teorii și ipoteze* și în succesiunea cărții lui Chirot scrisă în continuarea lui Stahl și publicată în 1976, cu titlul *Social Change in a Peripheral Society: the Creation of a Balkan Colony*¹⁹).

Felul cum este reconstituit demarajul discuției asupra modului de producție tributual în cartea de memorii a lui Florin Constantiniu din 2007, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, nu face decât să adauge noi temeuri pentru o asemenea perspectivă. După ce se arată cum „cel care a lansat în istoriografia română conceptul [...] a fost Miron Constantinescu” – în calitate de președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice, creată în 1970, cu Stahl ca președinte al secției de Sociologie a aceleiași for – se mai spun aici următoarele: „Cred că H. H. Stahl, întocmai ca mama din judecata lui Solomon, care a recunoscut maternitatea copilului ei ca aparținând altei femei numai ca să-l salveze de la ucidere, a acceptat, până la sfârșit, să recunoască paternitatea lui Miron Constantinescu asupra modului de producție/orânduiri tributale, numai ca acest concept, atât de drag marelui

¹² Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 31.

¹³ Idem, *Contribuții la problema răzășiei satului Nerej* (I) în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, vol. 8, nr. 4 (1929), p. 570-615; idem, *Contribuții la problema răzășiei satului Nerej* (II), în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, vol. 9, nr. 1-3 (1930), p. 201-244.

¹⁴ Idem, *Nerej. Un village d'une region archaïque*, vol. 1-3, București, 1939.

¹⁵ Idem, *Sociologia satului devălmaș românesc*, vol. 1: *Organizarea economică și juridică a trupurilor de moșie*, București, 1946.

¹⁶ Idem, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, ediție de Paul H. Stahl, vol. 1-3, București, Cartea Românească, 1998.

¹⁷ Idem, *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste*, Bucarest-Paris, Académie Roumaine - Éditions du C. N. R. S., 1969.

¹⁸ Idem, *Traditional Romanian Village Communities: The Transition from the Communal to the Capitalist Mode of Production in the Danube Region*, translated by Daniel Chirot and Holley Coulter Chirot, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

¹⁹ Daniel Chirot, *Schimbară socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, traducere de Victor Rizescu, București, Corint, 2002.

sociolog, [...] să poată supraviețui într-o istoriografie atât de conformistă ca aceea română”²⁰.

Desigur, împotriva acestei teze a gestației foarte îndelungate a teoriei privind configurația orânduirii tributare în istoria României se poate obiecta că viziunea de ansamblu rezumată de discipolul lui Dimitrie Gusti în 1980 apare pentru prima oară într-o formă recognoscibilă abia în primul capitol – „Condițiile istorice de dezvoltare a feudalismului românesc”, cu un subcapitol despre „Cuceririle nomade și semnificația lor” – din al treilea volum al *Contribuțiilor*²¹, deci în 1965, aproape în același timp cu intervențiile lui Banu. Se poate adăuga faptul că, așa cum am spus, principala piesă ce fundamentează noțiunea în interiorul corpusului marxist a devenit disponibilă la o editură moscovită în anul atacului german asupra Uniunii Sovietice și s-a putut impune ca o referință obligatorie în orizontul bibliografiei internaționale abia la începutul anilor 1950.

Nu trebuie să uităm însă că, deși „modul de producție asiatic” figurează doar pasager în capitolul introductiv al *Contribuțiilor la critica economiei politice* a lui Marx din 1859²² și lipsește cu desăvârșire din *Originea familiei, a societății private și a statului* a lui Engels din 1884²³ – ambele texte cu statut canonic în „epoca de aur” a marxismului, cea a Internaționalei a Doua²⁴ –, reflecțiile lui Marx asupra societăților asiatice au debutat în 1853, în articole din „The New York Daily Tribune” despre stăpânirea britanică în India²⁵, că dilema „uniliniaritate” vs. „multiliniaritate” în evoluția socială la nivel global²⁶ s-a impus ca temă centrală în dezbaterile populiștilor, social-democraților și marxiștilor legali ruși în anii 1870 și a persistat până la 1917²⁷ – cu participarea prin corespondență a lui Marx și Engels

²⁰ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 342-343. Tema nu este tratată în Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie*, București, Humanitas, 2014, p. 327-354: „Miron Constantinescu și reinstituționalizarea sociologiei românești (studiu de caz)”, fiind abordată însă în Florin Poenaru, „Miron Constantinescu”, în Alex Cistelean, Andrei State (coord.), *Plante exotice. Teoria și practica marxiștilor români*, Cluj-Napoca, Tact, 2025, p. 279-284. De asemenea (însă cu accente encomiastice), în Dan Banciu, *Miron Constantinescu și relansarea sociologiei în România în perioada comunistă*, în „Revista română de sociologie”, vol. 29, nr. 1-2 (2018), p. 179.

²¹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. 3, p. 13-30.

²² Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, translated by S. W. Ryazanskaya, edited by Maurice Dobb, New York, International Publishers, 1972 [1970], p. 21.

²³ Frederick Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, translated by Alec West, edited by Eleanor Burke Leacock, New York, International Publishers, 1975 [1972]. Vezi și Krader, *op. cit.*, p. 271-285: „Engels on the Oriental Society”.

²⁴ Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism: The Founders, the Golden Age, the Breakdown*, New York, Norton, 2005 [1978], p. 351-784.

²⁵ *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, edited by Shlomo Avineri, New York, Anchor Books, 1969 [1968], p. 64-139; Kevin Adamson, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity and Non-western Societies*, Chicago, The University of Chicago Press, 2010, p. 9-41.

²⁶ Marian Sawyer, *op. cit.*, p. 188-198: „The Unilinear Schema of Social Development”, respectiv p. 207-209: „The Multilinear Schema of History as Found in Marx”.

²⁷ Arthur P. Mendel, *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia: Legal Marxism and Legal Populism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1961; Andrzej Walicki, *The Controversy over*

între 1877 și 1882²⁸ –, că rațiunile de ordin tactic ale practicii revoluționare l-au împins pe Lenin să contribuie la impunerea ideii de multiliniaritate, cu precădere prin lucrarea *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, din 1916²⁹ – cu reverberații internaționale decisive³⁰, înainte ca ideea să fie respinsă de Stalin din aceleași rațiuni tactice dar în alte circumstanțe, în 1931³¹ –, în fine că români precum Constantin Stere, Constantin Dobrogeanu-Gherea, H. Sanielevici, Ștefan Antim, Ștefan Zeletin, Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea, Virgil Madgearu, Gheorghe Zane, Mihail Manoilescu și Lucrețiu Pătrășcanu au transpus la noi și au depănat în lumina unor provocări locale specifice dileme de felul celei rusești menționate³².

Parcursul gândirii lui Stahl asupra dualității feudal-tributal trebuie raportat la întreg acest orizont al dinamicii intelectuale mondiale și naționale, după cum se vede din felul cum el continuă să reconstituie pe scurt, în capitolul din 1980 de unde am citat, tranziția tardivă de la orânduirea tributală la cea feudală în spațiul românesc, spunând că exploatarea feudală a satelor trebuie înțeleasă ca „îvită pe calea pe care Engels a numit-o «cea de-a doua iobăgie», înlocuită apoi cu cea capitalistă, născută prin procesul numit de Lenin «calea prusacă de pătrundere a capitalismului în agricultură» iar de Gherea «neoiobăgie»”³³.

Desigur, expresia cea mai consecventă a efortului său de detaliere a implicațiilor tezei tributale prin opoziție cu conceptualizările și descrierile succesive ale feudalismului românesc, de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în anii 1980 – efort ce include și capitolul „Greșita identificare a feudalismului nostru

Capitalism: Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists, Notre Dame, Ind., The University of Notre Dame Press, 1989 [1969]; Richard Pipes, *Struve, Liberal on the Left, 1870-1905*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970; Idem, *Struve, Liberal on the Right, 1905-1944*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1980.

²⁸ Neill A. Martin, *Marxism, Nationalism and Russia*, în „Journal of the History of Ideas”, vol. 29, nr. 2 (1968), p. 231-252; Henry Eaton, *Marx and the Russians*, în „Journal of the History of Ideas”, vol. 41, nr. 1 (1980), p. 89-112.

²⁹ V. I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, New York, International Publishers, 1939.

³⁰ Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, sec. ed., London, Routledge, 2001 [1990]; Murray Noonan, *Marxist Theories of Imperialism: A History*, London, I. B. Tauris, 2017.

³¹ Karl Wittfogel, *op. cit.*, p. 402-404: „The Leningrad Discussion (1931)”; M. Godes, *The Reaffirmation of Unilinearism*, în Anne M. Bailey, Josep L. Llobera (eds.), *op. cit.*, p. 99-105. Discuția a fost reluată în URSS în 1964: vezi Stephen P. Dunn, *The Fall and Rise of the Asiatic Mode of Production*, London, Routledge and Keagan Paul, 1982, p. 77-120: „The Revival of the Asiatic Mode of Production”. Rezultatele acestei relansări pot fi văzute în Marx/Engels, *Pre-capitalist Socio-economic Formations: A Collection*, Moscow, Progress Publishers, 1979. Vezi și Donald Treadgold, *Soviet Historians' Views of the „Asiatic Mode of Production”*, în „Acta Slavica Japonica”, nr. 5 (1987), p. 1-20.

³² Victor Rizescu, *Ideology, Nation and Modernization: the Romanian Patterns in Comparative and Theoretical Frameworks*, sec. ed. rev., Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2024; Idem, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, ed. a II-a, București, Pro Universitaria, 2020.

³³ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze*, p. 31.

cu cel apusean” al *Controverselor de istorie socială românească*, din 1969³⁴, precum și capitolul „Teorii și ipoteze sociologice privind fazele premergătoare întemeierii domniilor noastre” al *Studiilor de sociologie istorică*, din 1972³⁵ – se găsesc în cartea sa postumă din 1992, *Probleme confuze în istoria socială a României* (unde se arată că, inclusă în *Istoria României* a lui Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu din 1969, tema a fost abandonată în *Istoria poporului român* a lui Andrei Oțetea din 1970, în sintezele publicate de Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu începând din 1971, precum și în lucrări ca *Țara Românească în secolele XIV și XV* a lui Dinu C. Giurescu, din 1973, sau *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească* a lui Manole Neagoe, din 1977)³⁶.

Problematica modului de producție tributual și a „multiliniarității” în etapele succesive ale comunismului

Avem, deci, motive serioase pentru a credita reflecțiile memorialistice ale lui Constantiniu asupra raportului dintre Stahl și Constantinescu în privința episodului pe care îl rememorează sub titlul „Vicisitudinile unui mod de producție”³⁷. Am citat însă, la început, cartea de popularizare a lui Constantin Daniel pentru a putea ridica acum semne de întrebare tot atât de serioase în legătură cu următoarele considerații avansate de memorialist în același capitol: „Pentru Miron Constantinescu, «modul de producție tributual» era o simplă rachetă de propulsare carieristică. [...] Din momentul în care Miron a început să vorbească despre modul de producție tributual a răsărit pe loc și ceata «apostolilor», convinși de noua revelație și gata să o propovăduiască. A doua zi după moartea lui Miron [survenită în 1974], nu am mai auzit pe niciunul din fervenții susținători ai «tributului» rostind un cuvânt în apărarea acestei teorii. O singură excepție: «părintele» ei, H. H. Stahl, a păstrat o fidelitate de admirat până la stingerea sa din viață [din 1991], îmbogățind literatura de specialitate cu contribuții novatoare, vrednice de studiat, de aprofundat, de dezvoltat”³⁸. Câteva pagini mai departe se adaugă: „Moartea lui Miron Constantinescu a însemnat și moartea modului de

³⁴ Idem, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969, p. 62-123.

³⁵ Idem, *Studii de sociologie istorică*, București, Editura Științifică, 1972, p. 5-62.

³⁶ Idem, *Probleme confuze în istoria socială a României*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 159-171. Vezi și Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu (coord.), *Istoria României. Compendiu*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969; Andrei Oțetea (coord.), *Istoria poporului român*, București, Editura Științifică, 1970; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Albatros, 1971; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, Editura Științifică, 1973; Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1977.

³⁷ Tema este tratată și în Ștefan Guga, *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl*, Cluj-Napoca, Tact, 2015, p. 293-298. Ea nu constituie însă un subiect de discuție în Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl*, București, Paideia, 2000.

³⁸ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 344.

producție tributară. Spre paguba istoriografiei române, căci H. H. Stahl oferise piste noi de înțelegere a perioadei migrațiilor și a începuturilor societății medievale românești. Interesul arătat de alți cercetători români acestei probleme fusese pur conjunctural. Puteau promova în carieră, prin susținerea modului de producție tributară, atunci da, îl susțineau; nu aveau nici un beneficiu de pe urma lui, atunci dă-l încolo!”³⁹.

Lucrările lui Ion Banu și o parte a textelor relevante ale lui Stahl – volumul 3 al *Contribuțiilor, Controversele, Les anciennes communautés villageoises* – au fost publicate în perioada relativei liberalizări a regimului comunist, dintre 1965 și 1971. Articolele lui Constantinescu au apărut după începutul „minirevoluției culturale” ceaușiste, lucru semnalat de Constantiniu ca un paradox, atunci când spune că „în timp ce România și istoriografia ei se îndreptau în direcția unei dictaturi personale, sub steagul comunismului național, lumea istoricilor era atrasă de discuția în jurul modului de producție tributară”⁴⁰. Paradoxul nu a fost chiar atât de mare, căci Stahl arată, în 1980, că superiorul său din cadrul ASSP oferise o primă schiță a concepției sale „în anul 1971, în cadrul Comisiei de istorie economică și istorie a gândirii economice” a instituției în cauză⁴¹ (deci înainte ca tiparele caracteristice epocii de liberalizare să înceapă a fi alterate). După cum explică însă Constantiniu, eșecul românesc al discuției s-ar fi datorat tocmai procesului de radicalizare a cotiturii din 1971 spre comunismul naționalist: „Respingerea modului de producție tributară a venit nu din considerente științifice, ci din rațiuni politice. Comunismul național punea accentul pe factorul băștinaș. [...] Modul de producție tributară sau orânduirea tributară prezenta la paritate pe autohtoni și [pe] migratori, ceea ce era inadmisibil din unghiul de vedere al interpretării oficiale a trecutului românesc”⁴².

Apărută cu doar doi ani înaintea sintezei *De la statul geto-dac la statul român unitar* a lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, din 1983⁴³ – un titlu emblematic pentru național-comunismul ceaușist reflectat în istoriografie –, *Civilizația asi-ro-babiloniană* a lui Constantin Daniel se înscrie într-o lungă serie de lucrări de aceeași factură ale autorului, care certifică orice, dar nu o adeziune de circumstanță la ideea modului de producție tributară (adeziune altminteri manifestată întotdeauna cu referire la Orientul antic dar fără a ocoli, așa cum am văzut – și mult după momentul 1971 –, raportarea succintă la istoria românească). Doar câteva dovezi în acest sens sunt capitolele „Modul de producție tributară în Egiptul antic” din *Civilizația Egiptului antic* (1976), „Modul de producție tributară și fenicienii” din *Civilizația feniciană* (1979), „Modul de producție tributară în Sumer” din *Civilizația sumeriană* (1983) – reținut ca un reper bibliografic

³⁹ *Ibidem*, p. 348.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 341.

⁴¹ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze*, p. 389.

⁴² Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 346.

⁴³ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

românesc al problemei, alături de lucrările lui Stahl, Banu și Constantinescu, de medievistul lituanian Nerijus Babinskas, cu preocupări legate de istoria noastră⁴⁴ –, ca și „Modul de producție și orânduirea tributală în Egiptul antic” din *Cultura spirituală a Egiptului antic* (1985)⁴⁵. Astfel de exemple ne arată că, pe palierul istoriografiei și al sociologiei istorice, ca și în alte compartimente ale evoluției culturale, perioada „proletcultistă” – atunci când, promovându-se, în spiritul ortodoxiei staliniste, concepția succesiunii liniare în cinci etape necesare a modurilor de producție în toate ariile de civilizație (de la comuna primitivă la socialism, trecând prin sclavagism, feudalism și capitalism)⁴⁶, au fost create totuși premisele pentru reluarea dezbaterii precomuniste asupra multiliniarității, prin publicarea textului fundamental în chestiune al lui Marx și a *Contribuțiilor* lui Stahl –, cea a relativei liberalizări și cea național-comunistă a istoriei românești dintre 1945 și 1989 nu s-au situat în relație de absolută discontinuitate.

În sprijinul acestei evaluări pot fi invocate și alte considerații. Dacă Florin Curta argumentează că singura întâlnire notabilă a specialiștilor români în arheologie medievală cu tezele lui Stahl este reprezentată de un articol al Mariei Comșa din 1967⁴⁷, Marian Coman pledează convingător pentru ideea că interpretarea de largă circulație a relației dintre Stahl și istoricii români ca un foarte îndelungat dialog ratat cu accente mizantropice de ambele părți se cuvine să fie de-dramatizată, escaladarea criticilor adresate de sociolog la adresa comunității istoricilor având la origine mai puțin ostilitatea nedezmășită a acestora față de scrierile celui dintâi, cât receptarea „călduță” de către ei a unei perspective ce se dorea revoluționară, cu implicația că în mod onest nu putea fi decât acceptată sau respinsă în întregime⁴⁸. În plus, Alin Henț arată – cu referire la felul cum noțiunea de mod de producție tributală a fost aplicată abuziv Daciei preromane de Hadrian

⁴⁴ Nerijus Babinskas, *Henri H Stahl's Conception of Historical Sociology and the Bucharest School of Sociology*, în „Revista română pentru studii baltice și nordice”, vol. 2, nr. 1 (2010), p. 78; idem, *Typologies of Pre-modern Societies beyond Feudalism: Exploring Alternative Possibilities and the Problem of Their Applicability in Cases of Peripheral European Societies*, în „Revista română pentru studii baltice și nordice”, vol. 10, nr. 2 (2018), p. 14.

⁴⁵ Constantin Daniel, *Civilizația Egiptului antic*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 55-62; idem, *Civilizația feniciană*, București, Editura Sport-Turism, 1979, p. 64-72; idem, *Civilizația sumeriană*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 56-66; idem, *Cultura spirituală a Egiptului antic*, București, Cartea Românească, 1985, p. 26-43.

⁴⁶ Joseph Stalin, *Dialectical and Historical Materialism: A Succinct Presentation of the Philosophic Foundations of Historical Materialism*, New York, International Publishers, 1969 [1940]; *Stalin's Master Narrative: A Critical Edition of the History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks), Short Course*, edited and translated by David Brandenberger, Mikhail Zelenov, New Haven, Yale University Press, 2019.

⁴⁷ Florin Curta, *Marxism în opera Mariei Comșa*, în *AM*, nr. 53 (2020), p. 285-296. Este vorba despre Maria Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor*, în *SCIV*, vol. 18, nr. 3 (1967), p. 431-442.

⁴⁸ Marian Coman, *Sociologul și istoricii. Henri H. Stahl despre istoriografia română*, în „Transilvania”, nr. 1-2 (2022), p. 80-90. Coman indică și un alt articol al Mariei Comșa relevant pentru discuție: *Considerații cu privire la obștea sătească locală de pe teritoriul României în sec. III-V*, în *MN*, nr. 3 (1976), p. 215-220.

Daicoviciu și de Ion Horațiu Crișan⁴⁹ –, că teoria a putut fi instrumentată – inconsecvent desigur – tocmai pentru a servi scopurile comunismului naționalist⁵⁰ (de unde se vede că nici partizanii ei de circumstanță nu au dispărut așa de repede cum pretinde Constantiniu că s-ar fi petrecut lucrurile).

„Burghezie” vs. „oligarhie”. Un compartiment al problematicii „multiliniarității” în sociologia istorică precomunistă și eșecul relansării sale în timpul comunismului

Cu siguranță că perplexitățile provocate de interferențele dintre sociologia istorică marxistă și cultura naționalistă nu au început, în spațiul românesc, în perioada comunistă. Reflecțiile precomuniste evocate, având ca obiect problema căilor divergente de evoluție socială urmate de diverse regiuni ale lumii și societăți naționale pe parcursul procesului de modernizare, s-au născut sub egida conservatorismului de formulă junimistă inițiat în anii 1860 și a tradiționalismului eminescian cristalizat în deceniul următor (pentru a căpăta rezonanță publică după alăturarea lui Nicolae Iorga la curentul sămănătorist, în 1903⁵¹). Deceniile 1880 și 1890 au adus împământarea românească a marxismului, care a avut loc prin traducerea problematicii de sorginte internațională a relației dintre bază și suprastructură în limbajul culturii critice naționale, constituite în jurul problematicii înrudite a raportului dintre forme și fond⁵².

Cel mai sofisticat dintre produsele intelectuale ale acestei fuziuni dintre două tradiții de gândire a fost teoria stratificării sociale românești care deviasse de la modelul occidental prin constituirea – ca principală componentă a elitei conducătoare – a unei oligarhii cu caracter birocratic, non-feudală și non-burgheză, criticată în limbajul dreptei ideologice, ca o distorsiune contextuală a dezvoltării capitaliste, de Theodor Rosetti, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu și Constantin Rădulescu-Motru⁵³. Teoria a căpătat expresii mai elaborate în scrierile socialiștilor Gherea⁵⁴, Rădăceanu și Voinea⁵⁵ – toți trei recomandând alianța temporară a clasei

⁴⁹ Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, Dacia, 1972; Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

⁵⁰ Alin Henț, *Forging the Trowel, Hammering the Dacians: Marxism and late Iron Age Archaeology in Romania (1948-1989)*, în *AMN*, vol. 57, nr. 1 (2020), p. 41-45. Se arată că Stahl însuși a dezavuat această instrumentare a ideilor sale: vezi Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, p. 170-171, 187-191.

⁵¹ Z. Ornea, *Sămănătorismul*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998 [1970], p. 52-73; Lucian Boia, *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit*, București, Humanitas, 2015, p. 47-64.

⁵² Victor Rizescu, *Canonul și vocile uitate*, p. 233-305: „Constantin Stere, populismul și celelalte marxisme românești”.

⁵³ Idem, *Anii 1860. Un punct de inflexiune al dinamicii ideologice românești*, în „Academica”. Revistă editată de Academia Română, vol. 35, nr. 3-4 (2025), p. 76-81.

⁵⁴ Constantin Dobrogeanu-Gherea, „[Despre oligarhia română]” [1914, 1920, 1930], în *Opere complete*, ediție de Ion Popescu-Puțuri et al., București, Editura Politică, vol. 5, 1978, p. 176-231

muncitoare cu burghezia antreprenorială autentică împotriva clasei funcționărești parazitare, iar cei din urmă reacționând, în plus, față de încercarea lui Zeletin de a oferi justificări retrospective și raționalizări prospective ale complexului politico-economic oligarhic pe baza unei lecturi originale a lui Marx în spiritul socialismului de catedră –, fiind apoi respinsă de Pătrășcanu ca o manifestare cu fundamente doctrinare pseudomarxiste a conciliatorismului politic social-democrat. După cum spune singurul sociolog comunist de anvergură al deceniilor de dinaintea comunismului în cartea *Problemele de bază ale României* din 1944, „construcția artificială a «oligarhiei», o clasă stăpânitoare specifică României, opusă burgheziei propriu-zise, constituie fără îndoială una din marile erezii teoretice ale social-democrației române. O erezie însă care a fost la rându-i cultivată pentru a sprijini colaboraționismul, reformismul și oportunismul partidului social-democrat. [...] În adevăr, oligarhia reprezentând clasa care împiedica dezvoltarea capitalismului și democratizarea țării, o largă colaborare cu burghezia, adversară și ea a «oligarhiei», apărea în aceste condiții pe deplin justificată”⁵⁶.

Destinul respectivei teorii pe parcursul celor trei perioade ale comunismului se cuvine menționat ca dovada cea mai concludentă a relativei continuități dintre ele în segmentul sociologiei istorice și al istoriografiei. Dacă în cea dintâi epocă a fost repetată înțelepciunea lui Pătrășcanu ca un act de adeziune elementară la concepția marxistă – mai pe larg în cartea lui Ernő Gall, *Sociologia burgheză din România. Studii critice*, cu ediții în 1958 și 1963⁵⁷ –, cele două etape ulterioare ale culturii comuniste nu au putut să redescopere semnificația și să înțeleagă resorturile unei idei altminteri împărtășită de cvasitotalitatea analiștilor sociali de dinaintea lui 1945 – indiferent de poziția lor ideologică – și care între timp fusese redescoperită de studiile comparative internaționale asupra modernizării (în modul cel mai nemijlocit cu referire la regiunea est-europeană în lucrările lui Andrew C. Janos⁵⁸ și cu raportare la cazul românesc în articolul din 1978 al aceluiași autor, *Modernization and Decay in Historical Perspective: the Case of Romania*⁵⁹, după ce dezacordul dintre Pătrășcanu și socialiștii Rădăceanu

⁵⁵ Lotar Rădăceanu/Șerban Voinea, *Oligarhia română/Marxism oligarhic*, ediție de Victor Rizescu, București, Dominor, 2005; Victor Rizescu, *Ideology, Nation and Modernization*, p. 89-119: „A Divide over the Oligarchy: Competing Uses of Marxism in Pre-communist Romania”.

⁵⁶ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, 1944, p. 267-268.

⁵⁷ Ernő Gall, *Sociologia burgheză din România. Studii critice*, ed. a II-a, București, Editura Politică, 1963, p. 127-135.

⁵⁸ Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton, Princeton University Press, 1982; Idem, *The Politics of Backwardness in Continental Europe, 1780-1945*, în „World Politics”, vol. 41, nr. 2, 1989, p. 325-358; Idem, *East Central Europe in the Modern World: The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*, Stanford, Stanford University Press, 2000.

⁵⁹ Idem, *Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania*, în Kenneth Jowitt (ed.), *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, p. 72-116.

și Voinea fusese menționat pe scurt de Henry L. Roberts în cartea sa din 1951, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*⁶⁰).

Expresia cea mai dureroasă a acestei opacități a fost oferită de autorul tratat, în cele spuse până acum, ca un exponent de seamă al gândirii creatoare conjugată cu devoțiunea consecventă și nedogmatică față de sociologia marxistă: nimeni altul decât Henri H. Stahl, care reiterează tezele lui Pătrășcanu și Gall în lucrarea postumă *Gânditori și curente de istorie socială românească*, publicată în 2001 (după un manuscris aparent mai vechi – elaborat în cea mai mare parte în anii 1970 – decât cel al *Problemelor confuze*, din anii 1980). Arătând cum teoria politicianismului a lui Motru a prefigurat teoria gheristă a oligarhiei⁶¹, Stahl se întreabă, apoi, care poate fi, pentru Zeletin, „baza socială a acestei oligarhii, [...], care nu e clasa burgheză, [...] nici o categorie dintr-o clasă socială, ci o formațiune socială *sui generis*”, pentru a conchide că „e o întrebare fără răspuns în teoria lui Zeletin care în această privință împrumută direct ceva din teoria lui Gherea. Căci și acesta vorbise de o oligarhie neclar definită din punct de vedere al structurii ei de clasă, astfel că e un lucru destul de amuzant să vezi că Zeletin e de acord cu Gherea exact pe punctul cel mai slab al acestuia⁶². [...] Nici Gherea și nici Zeletin nu au reușit, credem, să vadă destul de limpede că în dosul «oligarhiei» se află o «burghezime» și că oligarhia nu era decât expresia politică a intereselor burgheze și moșierești, o purtătoare de cuvânt și o administratoare a intereselor acestora”⁶³. Tot astfel, se spune că Voinea „a rămas partizan al teoriei existenței «oligarhiei» române deosebită de «clasa burgheză»”, iar Rădăceanu „este de acord cu Zeletin că la noi există o «oligarhie» acaparatoare a puterilor în stat, deosebită de clasa burgheză”⁶⁴.

Atât teoria neoiobagiei – pe care Stahl o acceptă – cât și cea a oligarhiei birocratice – pe care o respinge și pare să nu o înțeleagă – făcuseră parte din concepția de ansamblu dezvoltată de Gherea, în ambianța întregii culturi critice cu o importantă componentă naționalistă, pentru a explica particularitățile evoluției sociale românești prin raportare la reperul occidental, în cadrul viziunii și mai cuprinzătoare a pluralității traiectoriilor de dezvoltare urmate de mozaicul comunităților naționale în orizontul modernizării globale⁶⁵. Redescoperirea creatoare a celei dintâi idei și incapacitatea persistentă de reconsiderare a celeilalte trebuie reținute, deopotrivă, ca vectori intelectuali cristalizați la confluența dintre eforturile recurente de adaptare a sociologiei marxiste și transformările ideologice naționaliste pe durata lungă a istoriei românești.

⁶⁰ Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Hamden, Conn., Archon Books, 1969 [1951], p. 281.

⁶¹ Henri H. Stahl, *Gânditori și curente de istorie socială românească*, ediție de Paul H. Stahl, București, Editura Universității din București, 2001, p. 135.

⁶² *Ibidem*, p. 232-233.

⁶³ *Ibidem*, p. 234.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 236.

⁶⁵ Shmuel N. Eisenstadt (ed.), *Multiple Modernities*, New Brunswick, Transaction Publishers, 2002.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde